

A fiatalkori bűnismétlés megelőzése

A bűnügyi statisztikákban kirajzolódik néhány elgondolkodtató tendencia: a bűncselekmények többségét Magyarországon 18-39 éves férfiak követik el, és egyes bűncselekmények – például a rablás, az erőszakos közöszlenség – elkövetői egyre fiatalabbak.¹ A bűnügyi nyilvántartásba vett fiatalok² aránya nem változott jelentős mértékben 1980 és 1997 között (20% körüli), viszont 1998-ban 25, 1%-ra, 1999-ben pedig tovább (27,9%-ra) emelkedett. Figyelemre méltó változás a fiatalok bűnismétlésében is tetten érhető: az egy bűncselekményért elítélt fiatalok száma 1/5-del nőtt, a több bűncselekményt elkövetettek száma pedig több mint 2,5-szeresére emelkedett. Az első bűncselekményt elkövetők korosztályi összetétele egyre inkább a fiatalabbak felé mozdul el, ezáltal növekedett a bűnügyi felelősségre nem vonható, 14 évnél fiatalabb elkövetők száma.³ A KSH adatai szerint a korcsoportos bontások azt mutatják, hogy már a 18-19 évesek körében magas a bűnismétlők aránya, majd ez a harmincas-egyvenes korosztálynál tetőzik.⁴

Milyen lehetőségek vannak a fiatalok bűnismétlésének megelőzésére? Ennek vizsgálata igen fontos, hiszen a bűnismétlés a társadalomba való visszailleszkedés nehézségeinek egyik indirekt mutatója.⁵

A tanulmány tárgya az a három intézmény, amelyek elsődleges célja a bűnismétlés megelőzése: a büntető igazságszolgáltatás részeként működő Pártfogó Felügyelői és Jogi Segítségnyújtó Szolgálat, ennek háttérintézménye, a Jóvá Tett Hely és a Váltó-sáv Alapítvány, és ezek együttműködési lehetőségei.

A tanulmány szerzője abból a hipotézisből indult ki, hogy jelentős preventív potenciál rejlik a bűnismétlés megelőzésére hivatott intézmények összefogásában. A szakemberekkel folytatott beszélgetések során számtalan más, munkájukat és együttműködési lehetőségeiket érintő téma került felszínre. Szó esett az alternatív szankciók alkalmazásának bővítéséről és a csoportfoglalkozások jelentőségéről. Ezek fontos részét képezik a tanulmánynak, mert az interjúk során kiderült, ezek nagyban meghatározzák az együttműködések létrejöttét és sikerességét. Az alternatív szankciók alkalmazási lehetőségein túl további kutatást igényel a preventív területén tevékenykedő szakemberek attitűdjének vizsgálata, ami szintén meghatározója az együttműködéseknek.

■ AZ EGYÜTTMŰKÖDÉSEK HÁTTERE

A társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája több ízben is hangsúlyozza az együttműködés fontosságát. A dokumentumban ún. átfogó célkitűzésként is megjelenik „a partnerség megteremtése a társadalmi bűnmegelőzés szereplői között”.⁶ Emellett a stratégia több európai uniós programra is hivatkozik: Az AGIS-program a korábbi bűnözés elleni programokat egyesíti. Célja a több szintű együttműködés kialakítása: a helyi, regionális és nemzetközi kapcsolatok élénkítése, az információk és tapasztalatok cseréje. A Hippocrates-program „célja az (EU) tagállamok köz- és magánintézményei közötti együttműködés előmozdítása, függetlenül attól, hogy szervezett bűnözésről vagy a bűnözés más formái elleni fellépésről van szó.”⁷

1 Társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája 2003. pp. 15.

2 fiatalok, aki elérte a büntetőjogi felelősség alsó korhatárát, 14 évet, de nem érte el a nagykorúságot, a 18. életévét

3 Kerezi Klára-Gosztonyi Géza-Bogschütz Zoltán-Éliás Dávid: Mediáció a pártfogásban. Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest, 2002. pp. 37-38.

4 A jogerősen elítéltek társadalomstatistikai vizsgálata, 1990-2003. in: Társadalomstatistikai Füzetek 44., KSH Budapest, 2005. idézi: Kerezi Klára-Kó József: 2006. pp. 31. A pártfogó felügyelet speciális magartartási szabályai. Kutatási beszámoló Budapest, 2006. pp. 15., 29.

5 Kerezi - Kó i.m. pp. 31.

6 Társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája 2003. i.m. pp. 38.

7 Társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája 2003. pp. 31.

A nemzetközi mellett a helyi szintű együttműködések is jelentős hangsúlyt kapnak a stratégia szándékai között: „Az együttműködés a Kormány, a minisztériumok, a hatóságok, a tudomány képviselői, a közösségi és a civil szervezetek, az üzleti szektor, az egyházak és a magánemberek közötti folyamatos kapcsolatban valósul meg.”⁸ „A tapasztalatok szerint azok a bűnmegelőzési kezdeményezések hatékonyak, amelyeknél horizontálisan (szakmaközi együttműködésekben) és vertikálisan (a központi és a helyi szerveződésekben) valósul meg az együttműködés.”⁹

A különböző társadalmi intézmények közötti összefogás lehetőségét a 41. rendelet (3) §-a is ajánlja: „Az önkormányzatok, az egyházak, a munkáltatók, a karitatív és más civil szervezetek az utógondozásban közreműködhetnek, ennek során velük a Hivatal¹⁰ és a megyei hivatal együttműködési megállapodást vagy szerződést köthet.”¹¹

A tanulmány első részében az említett három szervezet tevékenységének és munkájuk mögött álló büntetőjogi szemlélet ismertetésére kerül sor. Ezt követően a kutatás hátterének leírása

8 Társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája 2003. pp. 35.

9 Társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája 2003. pp. 35.

10 Hivatal= Pártfogó Felügyelet és Jogi Segítségnyújtó Szolgálat Országos Hivatal

11 17/2003 (VI. 24.) IM. Rendelet

sa és az említett intézményekben dolgozó szakemberek véleményei következnek az együttműködés lehetőségeiről. Ezek alapján, a harmadik részben kerül sor a hipotézis vizsgálatára: milyen elképzelésekkel találkoztunk az intézmények közötti együttműködés preventív hatásáról? Végezetül kiterünk a levonható következtetésekre az együttműködések és az esetleges további lehetőségeket illetően.

■ ÁLLAMI SZFÉRA ÉS NONPROFIT SZERVEZET – A VIZSGÁLT INTÉZMÉNYEK BEMUTATÁSA

■ Fiatalkorúak pártfogó szolgálata

A Bv. tv. 92. § (1) bekezdése alapján: „a pártfogó felügyelet célja, hogy az elkövető ellenőrzésével és irányításával segítse annak megakadályozását, hogy ismételten bűncselekményt követhessen el, és segítséget nyújtson a társadalomba való beilleszkedéshez, az ehhez szükséges szociális feltételek megteremtéséhez.” A Btk. 199. §-a értelmében a fiatalkorú bűnelkövetők pártfogó felügyelet alatt állnak: feltételes szabadság, próbára bocsátás, felfüggesztett szabadságvesztés, javítóintézeti nevelésből való ideiglenes elbocsátás és vádemelés elhalasztása esetén.¹² Ez az eljárás egyrészt kontroll, másrészt támogató funkciót tölt be, így a pártfogó feladatai a büntetőpolitika és a szociálpolitika kapcsolódási pontjain jelölhetők ki.¹³ A pártfogó feladata, hogy az előírt magatartási szabályokat¹⁴ a fiatalkorúval betartassa. Az *általános magatartási szabályok* szerint, ha a pártfogolt munkaképes fiatalkorú, akkor köteles munkaviszonyban állni, vagy egyéb kereső foglalkozást folytatni, vagy tanulmányokat folytatni, valamint köteles előzetesen bejelenteni lakóhelyének vagy munkahelyének megváltoztatását a hivatásos pártfogónak.¹⁵ A pártfogolt köteles a pártfogóval rendszeres kapcsolatot tartani és számára az ellenőrzéshez szükséges felvilágosítást megadni.¹⁶ A bíróság vagy az ügyészség a pártfogó felügyelet céljainak elősegítése érdekében *külön magatartási szabályokat* is előírhat. Ilyen lehet, hogy a fiatalkorú a pártfogó felügyelő által szervezett csoportos foglalkozáson vagy a Pártfogó Felügyelői Szolgálat közösségi foglalkoztatójának programja szerinti más foglalkozáson vegyen részt.¹⁷

Mindez – Kerezi Klára szavait idézve – nem a „falak nélküli börtönt” teremti meg, hanem az alkotmányos jogok figyelembe vételével, „feltételek között megvalósuló szabadságot” biztosít.¹⁸ A pártfogó felügyeletet az ún. alternatív szankciók közé sorolhatjuk. Ezek közösségben végrehajtott és különböző szabadságkorlátozással kombinált felügyeletet jelentenek, amelyek az elkövető számára a reintegrációhoz szükséges támogatást is nyújtják. Magyarországon a pártfogó felügyelet mellett alternatív szankcióként a közérdekű munka létezik.¹⁹

¹² Kerezi-Gosztonyi-Bogschütz-Éliás i.m. pp. 26.

¹³ Kerezi Klára: *Az alternatív büntetések és végrehajtásuk in: Gönczöl Katalin-Korinek László-Lévai Miklós (szerk.): Kriminológiai ismeretek bűnözés, bűnözéskontroll Budapest, 1996. pp. 383.*

¹⁴ 2005. évi XCI. Törvénnyel módosított 1987. évi IV. tv. 82. § (4) bekezdése

¹⁵ Kerezi-Gosztonyi-Bogschütz-Éliás i.m. pp. 27-31.

¹⁶ Kerezi-Kó i.m. pp. 15.

¹⁷ Kerezi-Kó i.m. pp. 15.

¹⁸ Kerezi Klára: *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája Budapest 2006. pp. 103.*

¹⁹ Gönczöl Katalin: *Devianciák, devianciakontroll, bűnmegelőzési stratégiák in: Gönczöl-Korinek-Lévai i.m. pp. 127-130.*

■ A Jóvá Tett Hely

Az Országos Bünmegelőzési Bizottság 2003-ban több pályázatot is kiírt, amelyek a társadalmi bünmegelőzés nemzeti stratégiájának két szándékához – a gyermek- és fiatalkori bűnözés csökkentésének prioritásához és a széles körű partneri együttműködéshez – igazodtak.²⁰ Ezek egyikét az Igazságügyi Minisztérium Pártfogó Felügyelői és Jogi Segítségnyújtó Szolgálat Fővárosi Hivatala nyerte el, amelynek köszönhetően létrejött a Jóvá Tett Hely Képzési, Támogató és Szabadidős Központ. Ez a központ a pártfogó felügyelet olyan háttérintézményeként működik, amely biztosítja az ügyészség és a bíróság által előírható külön magatartási szabályok végrehajtását. Az itt működő csoportfoglalkozások keretében agressziókezelő-önismereti tréning, drámapedagógiai foglalkozás valósul meg, amelyek a szociális készségeket hivatottak fejleszteni. Emellett a szabadidős központ munkatársai az álláskeresésben is segítséget nyújtanak a fiataloknak.

A modellintézményként induló Jóvá Tett Hely együttműködő partnerei a Váltó-sáv Alapítvány, a Közösségi Szolgáltatások Alapítványa és a Horizont Szociális Alapítvány voltak. A projekt 2005 novemberében zárult. Ezt követően (és máig is) az Igazságügyi Hivatal Pártfogó Felügyelői Szolgálat tartja fent a Jóvá Tett Helyet, de programjainak nagy részét továbbra is civil szervezetekkel együttműködve valósítja meg.

■ A Váltó-sáv Alapítvány

Az alapítvány olyan fiatalkorúaknak és fiatal felnőtteknek nyújt segítséget – 30 éves korig –, akik börtönbüntetésüket töltik, vagy már letöltötték. Az alapítvány munkája azokat a fiatal felnőtteket célozza meg, akik szeretnék megkönnyíteni a büntetés-végrehajtás rendszerén kívüli, majdani életüket, tanulással, képzéssel, az új életre való felkészüléssel, ezáltal segítve társadalomba való visszailleszkedésüket. A Váltó-sáv munkatársai tehát vállalják a fiatalok érettségire való felkészítését – már a börtönök alatt is –, emellett életvezetési tanácsokat is nyújtanak, és mentálhigiénés ellátást biztosítanak. A visszaesés megelőzésében nagy szerepet tulajdonítanak a segítő kapcsolatban szükséges bizalom és a folyamatos érzelmi biztonság megteremtésének.

Az alapítvány ex-kriminális fiatalokat is bevon munkájába, akik mintegy példaként szolgálnak a börtönből szabadultak számára. A Váltó-sáv tevékenysége a büntetésüket letöltött fiatalok hozzátartozóinak lelki támogatására is kiterjed. Mára a Váltó-sáv munkája olyan ismertté vált a börtönökben, hogy a fogvatartottak maguk keresik fel az alapítványt levélben, illetve a büntetés-végrehajtási intézetekben.

■ Bünmegelőzés három szinten

Az itt bemutatott három intézmény közös vizsgálatát a bünmegelőzés modelljében elfoglalt közös helyük is lehetővé teszi. Ennek a modellnek a harmadik szintje az ún. *harmadlagos pre-*

²⁰ *Társadalmi bünmegelőzés nemzeti stratégiája 2003. pp. 42.*

venció, amely a büntető igazságszolgáltatás keretei között működik. Célja a már bűnelkövetővé vált fiatalokúak reintegrációjának és visszaeséstől való megvédésének biztosítása.

A *másodlagos prevenciót* az enyhébb deviáns viselkedés, illetve a veszélyeztetettek esetében alkalmazzák. Ilyen például a kábítószerfüggők, alkoholisták, bűnelkövető családban nevelkedő, illetve család nélkül felnövekvő, valamint a negatív befolyású baráti körhöz tartozó gyermekek helyzete. A megelőzés tehát már kézzelfoghatóbb veszélyekre reagál, azonban a prevenció folyamat során nem lehet büntető jellegű intézkedéseket alkalmazni.

Az *elsődleges prevenció* célja a társadalom tagjainak tájékoztatása az áldozattá, illetve bűnözővé válás elkerüléséről és az ehhez szükséges intézményesített segítségről. Korai stádiumban történő beavatkozásról van szó, amely a veszélyeztetettségre, sérülékenységre adott korai reakciót jelenti. (Ilyen például a gyakori iskolai hiányzás, a csavargás, a tartós munkanélküliség.)²¹

■ Szemléletváltás a büntetőjogban: a helyreállító szemlélet megjelenése

A kutatás ismertetése előtt nélkülözhetetlen annak a büntetőjogi szemléletnek a bemutatása, amely a harmadlagos prevenció gyakorlati megvalósulásának alapját képezi. Számtalan érv szól a börtönbüntetés ellen, ezzel párhuzamosan a szabadságelvonással nem járó büntetések mellett. Ezek közül a legfontosabbak: a társadalomba való visszailleszkedés, a reszocializáció kérdése és az anyagi költségek mellett a további bűnelkövetés ellen ható „nevelési funkciók”, az elkövető szembesítése az elkövetett tettel.

A bűnözés növekedésére és veszélyesebbé válására a népszerű válaszok többnyire a szabadságelvonás szélesebb körű alkalmazását jelentik. A szakmai javaslatok viszont azokra a kutatásokra hivatkoznak, amelyek szerint a szabadságvesztés nem elég hatékony a bűnisméltés megelőzésében. Douglas Hurd, volt angol belügyminiszter szerint: „A börtön arra jó, hogy rossz embereket drága pénzen még rosszabbá tegyünk.”²² Amellett, hogy a börtönbüntetés szétszakítja a közösségi és családi kapcsolatokat, csökkenti az elkövető szándékát és képességét is, hogy felelősséget vállaljon tettéért.²³ A közösségben végrehajtott büntetések előnye, hogy kiküszöbölik az elzárás mind az egyénre, mind a társadalomra káros hatását. Az életkori sajátosságok miatt a fiatalok esetében a börtönszocializáció és a reszocializáció esélye is nagyobb, mint a felnőtt korúak esetében. Ugyanakkor szintén kutatások bizonyítják, hogy önmagában a kizárólagos kontroll, illetve az iránymutatás és ellenőrzés nélküli segítség sem csökkenti a visszaesést.²⁴

A büntetőjogi szankciók közül a szabadságvesztés a legdrágább büntetési forma. A hazai adatok szerint egy elítélt napi ellátása meghaladja a 6000 Ft-ot, egy új börtönfőhely létre-

hozása pedig a 11,7 millió Ft-ot.²⁵ A súlyos és a kevésbé súlyos bűncselekményeknek arányban kell állnia a tettek szankcionálásával. A költségek mérlegelésére a rövid tartalmú szabadságvesztésekkel kapcsolatban fontos, hiszen a társadalom nem fordíthat nagyobb összeget a bűnelkövető kezelésére, mint amennyi az általa okozott kár értéke. A rövid tartamú szabadságvesztés kiváltására leginkább az alternatív szankciók alkalmasak.²⁶

A közösségi szankciók szemléletében meghatározó a resztoratív vagy helyreállító igazságszolgáltatás szemlélete, ahol az áldozat és a bűncselekménnyel okozott kár áll középpontban. Az igazságszolgáltatás fő feladata tehát a bűncselekmény előtti állapot helyreállítása és az áldozat kártalanítása. A resztoratív szemlélet elterjedéséhez Nils Christie norvég kriminológus '70-es, '80-as években írt tanulmányai is hozzájárultak. Christie felhívja a figyelmet arra, hogy a büntetőeljárás megfeleldez az áldozatról és a neki okozott kárról, sőt, további sérelmeket okoz.²⁷

„A helyreállító szemlélet lényege, hogy nem elvont, absztrakt normákhoz való igazodást jelent, hanem mindig a szabályokhoz igazodó közösség igényeit, szükségleteit, fennmaradásához való feltételeit tükrözi.”²⁸ Így a büntetésre adott reakció célja nem a büntetés, a megtorlás, hanem az okozott kár helyreállítása. Emellett fontos elem a kárt okozó személyben a felelősségvállalás, a megbánás, a közösség értékének elismerésének felkeltése. A szabályszegés tehát a közösséget sérti, ezért az erre adott válasz is ugyanebből a közösségből érkezik, és nem valamilyen külső, felettes hatalomtól. Ettől és az érintett felek bevonásától remélhető a mindenki számára kedvező, egyéni szempontokat is figyelembe vevő és így hosszú távú megoldás megszületése. A konfliktus megoldásának egyik ilyen módja az ún. konferencia-megbeszélés, amin a konfliktusban érintett felek és azok támogatói is részt vehetnek. Ennek moderálását egy független személy, a facilitátor vezeti.²⁹

A helyreállító szemlélet hazánkban is alkalmazott másik gyakorlati technikája a **mediáció**.³⁰ Itt csak az érintett felek vesznek részt az eljárásban. Lényege, hogy a jogviták peres úton kívül oldhatók meg. Az egymással konfliktusban álló felek önként ülnek le, hogy rendezzék vitájukat. Ezt a beszélgetést a mediátor koordinálja, egy meghatározott forgatókönyv alapján. Feladata a vita rendezésére ösztönözni a feleket. Tehát nem ő mondja ki a döntést, hanem pártatlan szereplő az eltérő vélemények közelebb hozásában. A mediációs eljárás esetében nincs szó joglemondásról, mivel a résztvevők mindig fordulhatnak bírósághoz is.

25 Kerecsi K. i.m. 2006. pp. 179.

26 Kerecsi K. i.m. 2006. pp. 179.

27 Vigh J. *Kriminológiai alapismeretek* Budapest, 1998. pp. 214-216.

28 Fellegi Borbála: *A Zöld Kakas Liceum és a Család, Gyermek, Ifjúság Kiemelten Közhatalú Egyesület együttműködésében elvégzett kísérleti program értékelő tanulmánya*, 2002. január, <http://www.fellegi.hu/files/ZKtanulmany.doc> pp. 3.

29 Fellegi i.m. pp. 3.

30 2002-től polgári peres ügyekben, 2007-től büntetőügyekben alkalmazható Magyarországon közvetítői eljárás

21 Gönczöl i.m. pp. 127-130.

22 Kerecsi i.m. 2006. pp. 171.

23 Kerecsi i.m. 2006. pp. 231.

24 Junger-Tas, J. 1994. és Meyerson, B. E. 1992. idézi Kerecsi K. i.m. 2006. pp. 238.

A resztoratív szemlélet szerint az elkövetőt az áldozattal és tettével szembesítik. Ezzel egy olyan lehetőség nyílik meg, amelynek során az elkövető lehetőséget kap arra, hogy végiggondolja, megbánja és átérezze a másik oldal helyzetét. Ez mind hozzásegíthet ahhoz, hogy személyisége jó irányba alakulhasson. Mindez különösen a gyermekkorúak által elkövetett cselekmények esetében lehet jelentős, hiszen a 14 év alatti fiatalok nem büntethetőek.³¹ Külföldi tapasztalatok szerint a bűnismétlés megelőzésében használható a jóvátétel vagy az elkövető és az áldozat közötti kiegyezés. Az áldozatok a büntetés céljának tekintik a jóvátételt is.³²

■ AZ INTERJÚS KUTATÁS ISMERTETÉSE

A fentiek ismeretében különösen érdekesnek tűnhet annak feltérképezése, hogy milyen az együttműködés a bűnismétlés megelőzésére hivatott szervek, illetve szakemberek között. 2006 novemberében kvalitatív módszerek segítségével tájékozódtam a harmadlagos prevencióban tevékenykedő szakemberek véleményéről, milyennek látják az intézmények közötti együttműködést.

16 strukturált interjú született fiatalkorúak pártfogóival és a Jóvá Tett Hely, illetve prevencióval foglalkozó civil szervezetek munkatársaival. Az interjúk átlagosan 30-40 perc időtartamúak voltak. Az alanyok kiválasztása hólabda-módszer szerint zajlott. A fiatalkorúak pártfogóival való találkozás személyes ajánlások segítségével történt. A Jóvá Tett Hely és a Váltó-sáv Alapítvány munkatársainak szinte mindegyikével sikerült beszélgetnem.

A kutatás keretein belül résztvevő megfigyelést folytattam a Jóvá Tett Helyen megrendezésre kerülő, külön magatartási szabályként előírt drámacsoport néhány foglalkozásán. Ez lehetőséget adott az ott megforduló fiatalokkal való személyes kapcsolatfelvételre is. A fiatalokkal való beszélgetések – kérésükre – nem kerültek rögzítésre. Néhány pártfogó fogadóórájába is betekintheztem. Az így, együttesen nyert információk is segítettek a témában való tájékozódást.

Ez a tanulmány a *szabadságelvonással nem járó szankciókra* fókuszál, így a javító-nevelő intézetek és a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézményei nem kerültek vizsgálat alá, bár szintén a harmadlagos prevenció szintjén tevékenykednek. Azt is fontos megemlíteni, hogy a Váltó-sáv Alapítvány munkája nem korlátozódik csak zárt intézményekre, hiszen klienseiknek a börtönből való szabadulásuk után is segítséget nyújtanak.

■ A szakemberek vélekedése az együttműködés lehetőségeiről

A *Társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájában* megfogalmazottak szerint a partnerség kiemelkedően fontos a harmadlagos bűnmegelőzés terén, mind az erre hivatott állami szervek, mind a civil szervezetek között. Ennek gyakorlati megvalósulását vizsgáltuk a szakemberek véleményei alapján.

Dr. Hatvani Erzsébet, az Igazságügyi Hivatal főigazgatója szerint: „Biztosítani kell a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszer intézményei közötti és a fiatal korosztályok devianciájával foglalkozó gyermekjóléti, gyermekvédelmi, egyéb szociális és oktatási és egészségügyi intézmények közötti együttműködést.”³³

A Pártfogó Felügyelői Szolgálat, az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium Aszódi Javítóintézete, az SZMM Rákospalotai Javítóintézete, és az SZMM Debreceni Javítóintézete 2004-ben együttműködési megállapodást kötött. Ennek célja elsősorban a közös pályázatok és a közös oktatási-kutatási projektek létrehozása. Pártfogó interjúalanyaim szerint a legtöbb együttműködés esetfüggő, azokkal az intézményekkel alakulhat ki, amelyekkel munkájuk során kapcsolatfelvétel válik szükségessé.

Az intézmény vezetői szintjén kimondott, a sok esetben valóban élő és széles körben kiépített kapcsolatok ellenére a megkérdezett pártfogó felügyelők keveselltek ezek működésbeli hatékonyságát. Többségük fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy az együttműködések személyes – ezen belül is gyakran a jó – ismeretiségektől függenek.

A fiatalkorúak pártfogói gyakran magas esetszámról és az ebből adódó túlterheltségről számoltak be. A felnőtt korúak pártfogói átlagosan 200-280 aktaszámmal dolgoznak. Ez az arány a fiatalkorú pártfogók esetében is igen magas, átlagosan 100-150 fiatalkorú terhelt esik egy pártfogóra. Munkájuk megkönnyítésére jött létre a Jóvá Tett Hely.

A „hely” munkatársaira is nehéz feladat hárul. Gyakran szembesülnek azzal, hogy nehéz klienskörük a motiválása. Mindez programjaik rendszerességét fenyegeti, és az önkéntesek lelkesedése is alábbhagyhat a sokszor érdeklődés hiányában elmaradó foglalkozások miatt. A foglalkoztató ilyen tapasztalatait résztvevő megfigyelésem is alátámasztja: a hónapok óta szervezett, gimnáziumi bűnmegelőzési óra október végén elmaradt, mivel az erre felkért pártfogó nem jött el. A fiúval való korábbi személyes beszélgetésem során kiderült, hogy bár a Jóvá Tett Hely munkatársaitól segítséget, támogatást és ösztönzést is kapott életkörülményinek rendezésére, azt elutasította és továbbra is az utcán élt.

Emellett állami támogatottságú intézményként el kell számolniuk a kiadásokkal is, ezért az érdektelenség kísérte szolgáltatásokat nem tudják fenntartani. Az így meghiúsuló programok hiányát a pártfogó felügyelők is érzik:

„Itt [a Jóvá Tett Helyen] volt egy fiú, aki jogát tartott és egy távol-keleti masszázst. Ezek több dolog miatt lettek volna jók, egyrészt a strukturált szabadidő-eltöltés, másrészt inkább az „anyagos ügyekben”. Ad egy olyan relaxációs, nyugalmi állapotot, amit egy füves cigaretta adhat. Megszűnt. Bele lehet menni, hogy miért, meg hogyan, lényeg az, hogy nincs.”

³¹ Herczog Mária: Szentől szemben a problémákkal és a lehetséges megoldásokkal In: Herczog Mária (szerk.): *Megbékélés és jóvátétel. Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról* Budapest, 2003. pp. 18-19.

³² *Társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája* 2003. i.m. pp. 81.

³³ Hatvani Erzsébet: *Hidak a szakmák között. Elhangzott: Tíz éves az előzet- konferencia, Rákospalota 2006. november 29.*

A meghíúsuló programok hiánya mellett a Jóvá Tett Hely munkatársai számára felmerülő nehézségeket is érzik a fiatalok pártfogói:

„Azt gondolom, hogy ami itt van a Jóvá Tett Helyen belül program, az kevés. Nagyon jó, hogy van korrepetálás, hogy korábban volt pszichiáter. Nem terápiát csinált itt, de tovább tudta küldeni, vagy egyéb munkahelyén foglalkozni vele. De ami most van kevés. Lézenegnek fönt. Nem érzem, hogy megszólítva lennének. Nem feltétlenül gondolom, hogy ez az ő [a Jóvá Tett Hely munkatársai] hibájuk lenne. Borzasztó nehezen megszólíthatóak. Pont azért, mert kötelezettek. Ha ezt a falat sikerül lebontani, akkor elkezdődhet velem is, a Jóvá Tett Hellyel is együttműködés.”

A fogvatartottak munkaerő-piaci reintegrációját tárgyaló konferencián³⁴ elhangzott, hogy a pártfogó szolgálat a jelentős létszámihiány miatt csak néhány esetben tudott kifejezetten speciális utógondozói feladatokat ellátását végző munkatársat biztosítani. A pártfogó felügyelők a büntetés-végrehajtási intézetekben és a javítóintézetben csoportos tájékoztatókat, egyéni meghallgatásokat tartanak, valamint a munkába álláshoz szükséges okmányok intézésében vesznek részt. Szintén az ő feladatuk a lakhely és a munkahely keresésének, az esetleges kezelés, tanulmányok folytatásának előkészítése, valamint a családok felkészítése a visszafogadásra.³⁵ A Váltó-sáv Alapítvány tevékenységét az teszi szükségessé, hogy a börtönből szabadultak számára nem minden esetben írják elő a pártfogó felügyeletet. (A felfüggesztett szabadságvesztésre, próbára bocsátott személyek számára van hivatalosan kirendelt pártfogó felügyelő.) A pártfogók túlterheltsége miatt bennük is él az igény, hogy feladataikat megosszák más intézményekkel.

Adott civil szervezeti létből szemlélve erős kritika érheti az állami szférában tevékenykedő kollégákat:

„Az állami szervek esetében pedig inkább hatalmi harcba fullad a dolog. A pártfogókkal nekünk rengeteg konfliktusunk volt, mert ott az volt a szemlélet, hogy mi kvázi alájuk tartozunk, és próbált minket utasítani, pedig mi független civil szervezet vagyunk. Nem volt partnerségi viszony, hanem alá-fölrendeltségi viszony volt.” – jellemzi a helyzetet egy civil szervezetnél dolgozó munkatárs

„Nem ugyanazokat a nézeteket valljuk, és nem ugyanazok fontosak nekünk, mert nem ugyanazt gondoljuk. A szemlélet más. Van, aki azzal a szemlélettel küzd, pl. az elterelés kapcsán, hogy ezzel az a valaki megúszott egy börtönbüntetést, vagy pénzbüntetést. Tehát ő egy hónapban egyszer 4 órán keresztül szenvedjen, mert hogy ez van rá kiszabva, büntetésként. Büntetés egyenlő szenvedéssel. Én nem ezt gondolom. Azt gondolom, hogy lehetőséget kapott a szakma, erre a 4 órára, hogy megfogja azt az embert, és megértse vele, hogy miért nem túl jó, hogy ha ő anyagot használ. Ezt nem szenvedtető eszközökkel kell elérnem, ha-

³⁴ Fogvatartottak és büntetés- végrehajtási intézetekből szabadulók munkaerő-piaci (re)integrációjának támogatása-konferencia, Budapest, 2006.02.16-17.

³⁵ Kóta Tündétől elhangzott: A pártfogók munkaerő-piaci támogatási lehetőségei; a pártfogók munkája. konferencia, Budapest, 2006.02.16-17.

nem azzal, hogy ő jól érezze magát, és elérjem azt, ha legközelebb problémája lesz, tudja, hol kérhet segítséget, és merjen is. Ez egy példa, tehát mást gondolunk, más a szemlélet... Sajnos az állami szféra nagyon bürokratikus módon gondolkodik, nem az egyént nézi. Persze ide is kezd most már beszivárogni, meg tényleg sok kolléga törekszik arra, hogy ez ne így legyen, de még mindig nagyon a különbségek.” – a Jóvá Tett Hellyel együttműködő civil szervezet munkatársa.

Azonban fontos annak belátása, hogy más eszköztárral dolgozhatnak ugyanazon területen, de más szférában tevékenykedők. Alapvetően más az állami és a civil intézmények mozgásteret és a rendelkezésükre álló lehetőségek. Mint azt már fentebb, a Jóvá Tett Hely esetében váoltuk, egy állami támogatott szervezet adott anyagi feltételek mellett dolgozik. Emellett a jogszabályi háttér is behatárolja tevékenységi körüket. A civil szervezetek szakmai munkájuk során anyagi vonatkozásban nagyobb rugalmassággal bírnak az állami szféra bürokratikus felépítésével szemben. A Váltó-sáv Alapítvány esetében ezt a kötetlenséget jelenti, hogy lehetőségük van munkájukba ex-kriminális fiatalokat bevonni, akik klienseik számára olyan élő példát jelenthetnek, ami hozzájárulhat a „helyes út” megtalálásához. Ezen kívül egyéni esetkezelés keretében személyre szabottan készítik fel az érettségire a hozzájuk forduló fiatalokat.

A Váltó-sáv Alapítvány munkatársai szerint az állami szervezettel való együttműködés akadálya elsősorban az eltérő szemlélet, míg más civil szervezetekkel való közös munkában akadályt képező tényező a közös anyagi források megszerzése, a pályázatok elnyerése. Az együttműködést mégis nélkülözhetetlennek vélik, hiszen egy-egy ember életében fontos segítséget nem képes egyetlen intézmény megadni.

„Szerintem az egy hiányterület, hogy egy ember kapcsán akár két szakember, két külön területről le tudjon ülni, és végig tudja beszélni az aktuális esetet, és akár közös munkát kiépíteni. Ez nem is annyira formális, mint inkább informális úton történik. Vannak ilyenek, de azt gondolom, hogy nem nagyon elterjedt.” – a Váltó-sáv Alapítvány egyik munkatársa

Gyvetvainé Juhász Mária, a Pest Megyei Igazságügyi Hivatal pártfogó felügyelője saját tapasztalataira hivatkozva méltatta a Váltó-sáv Alapítvány munkáját. Az alapítvány börtönfalakon belül folytatott munkájának köszönhetően a szabadultak az új élethelyzetbe önálló tervekkel és megkezdett tanulmányokkal kerülnek, mindez megkönnyíti a társadalmi reintegrációjukat.³⁶

MIK A SZAKMAI IGÉNYEK?

A kutatás alapvetően az intézmények közötti együttműködésekre koncentrált. Érdekes tapasztalat volt azonban, hogy a szakemberekkel folytatott beszélgetések során többször előbukant, sőt egyöntetű véleményként rajzolódott ki, hogy a harmadlagos prevenció hatékonyságát javítaná a fiatalok szabadidejének strukturálása:

³⁶ Gyvetvainé Juhász Mária, konferencia, Budapest, 2006.02.16-17.

„Akarva-akaratlanul bele fog sodródni valamibe, mert iszonyatosan ráér, iszonyatosan unatkozik az életben. Cselleng, nem találja a helyét. Ezeket a szabadidős programokat ezért tartanám fontosnak. Jónak tartom a »pingpongozás közben beszélgetünk«- dolgot.” – egy budapesti pártfogó véleménye.

„A bűnmegelőzés: adok egy másik utat neki. De hogyan?... »Maradj itt pingpongozni, maradj itt csocsózni, próbáld ki a jóga órát...«... ennek arról kellene szólnia, hogy bűnmegelőzés, meg segítségnyújtás, de nincs rá eszközünk, nincs társszervezet, akivel kooperálni lehet.” – mondja egy budapesti pártfogó.

További problémát jelent a szóban forgó fiatalok esetében, hogy sokan – tájékozatlanságból vagy kényszerből – magántanulónak válnak. Ez szinte teljes bizonyossággal előrevetíti az általános iskolai tanulmányok félbehagyását. Előfordul, hogy maguk a szülők sem ösztönzik gyermekeiket tanulmányuk befejezésére. Az így magántanulónak vált fiatalok szülei mellett segédmunkásként dolgoznak, másik részük pedig „elegáns iskolakerülő” (ahogyan az egyik pártfogó interjúalany említette), tehát nem dolgozik és a féléves vizsgák alkalmával derül ki, hogy nem is tanul. Az ő esetükben különösen nagy hangsúlyt kellene kapnia a szabadidő strukturálásának. Ebben azoknak az alapítványoknak és intézményeknek lehet nagy szerepe, amelyek szolgáltatásait a fiatalok könnyen igénybe tudják venni, mivel a magántanuló státusz miatt nem érhetőek el az iskolákban, illetve általában szerény anyagi körülmények között élnek.

A fiatalokkal dolgozó pártfogók igénylik az alternatív szankciók kapacitásának, hatékonyságának bővítését, azonban az infrastrukturális feltételek gyengesége, leginkább az anyagi eszközök hiánya, és nem utolsósorban a magas esetszám miatti túlterheltség nehézségeket okoz a kezdeményezésekben. Biztató azonban, hogy mindezek ellenére történtek, történnek kezdeményezések, leginkább egy-egy szakember hivatástudatának köszönhetően:

„Tavaly a javítóintézzettel együttműködve sportdélelőttöt szerveztem a gyerekeknek: a bagi gyerekeknek és a javító intézeti nevelteknek. 30 fővel. Olyan sikere volt, hogy a gyerekek állandóan nyúznak, hogy »Pista bácsi, mikor megyünk már megint?« Tehát azt látom, nagyon kimagasló eredményt lehetne elérni egyrészt sportrendezvényekkel, másrészt pedig van egy olyan elképzelésem, hogy kenutáborot szeretnék szervezni a fiataloknak. Csak hogy ezt már nem lehet a pártfogó nyakába varrni, ilyen feltételekkel, ekkora gyerekszám mellett nem megy. Valakinek fel kellene vállalni. Például vannak fizetett művelődési ház igazgatók, vagy ott van a labdarúgás. Olyan kell, amivel sikerélményhez lehet juttatni a fiatalat.” – meséli egy pártfogó felügyelő.

A pártfogó felügyelet szakmai vezetése is támogatja a sokszínű esetkezelést. Kóta Tünde, az Igazságügyi Hivatal megbízott igazgatója szerint a pártfogó felügyelet elengedhetetlen részét kell képeznie a csoportfoglalkozásoknak. Egyrészt ez a módszer előrevetíti az integrációs folyamatot, azaz modellértékű lehet a betöltendő szerepeket illetően, valamint növelheti az eredményességi, hatékonysági mutatókat azáltal, hogy egy hely-

színen, egy szakember több pártfogóval foglalkozik. Mind a csoportos, mind az egyéni esetkezelés egyenrangú módszer, hiszen ezek alkalmazását az adott személyiséghez, illetve problémához kell igazítani. A csoportos foglalkozások alkalmazásának feltétele, hogy azt a bírák és az ügyészek külön magatartási szabályként előírják. E módszer elterjedését nehezéssé teszi, hogy hazánkban nincs ennek hagyománya, valamint kihívásnak tekinthető a megcélzott fiatalok motivációjának felkeltése, hiszen csak kevés pártfogó hajlandó önkéntesen a részvételre. A csoportfoglalkozások mellett párhuzamosan az egyéni esetkezelés is ajánlott, ugyanis ennek keretében történik a csoportmunkára való felkészítés, valamint annak akadályának feltérképezése is. Nagyon fontos, hogy a két foglalkozást két külön pártfogó végezze, akik rendszeresen konzultálnak egymással, tehát oda- és visszacsatolás történik, természetesen a megfelelő bizalmi és titoktartási kötelezettségek mellett.³⁷

A csoportos foglalkozásokat az Európai Unió Tanácsának a fiatalok igazságszolgáltatási rendszeréről szóló 20/2003. sz. ajánlásának kommentárja is méltatja: „Az egyik leghatékonyabb beavatkozási módnak számítanak a kognitív magatartás alakítás módszerei (indulatkezelés, problémamegoldó technikák, a társadalmi életben való jártasság növelését szolgáló tréningek).”³⁸

Kerezi Klára és Kó József 2006-os kutatása a fiatalok pártfogókkal szabadidő-eltöltési szokásait is vizsgálta. A válaszok szerint a fiatalok fele semmilyen sporttevékenységet nem végez. Az adatokat áttekintve azonban kiderült, hogy a pártfogó felügyelők rendszeresen alábecsülték a fiatalok sportolási aktivitását. Ezek szerint jelentős tartalékok lehetnek abban, hogy a pártfogó felügyelet sporttevékenységek keretében biztosítsa a szabadidő-eltöltést.³⁹

A segítő szakemberek szerint a bűnelkövető fiatalok életében az egyik alapvető probléma a céltalanság. A szervezett szabadidő-eltöltés, ha nem is ad célt önmagában, de rendszerezett életet biztosít. Emellett a fiatalal való bizalmas kapcsolat kialakításához is – ami a segítő munka hatékonyságának az alapja – egy lehetséges mód a közösségi tevékenység.

A rendszeresség tulajdonságának elsajátítása mellett a mással való kapcsolatteremtés, a megfelelő kommunikáció megtanulását is segíti. A reszocializációban jelentős szerep jut a sport- és művészeti tevékenységeknek. Az ilyen jellegű együtt végzett tevékenységek közösségépítők, ezáltal a társas kapcsolatteremtés képessége, a konfliktuskezelés módjai fejlődnek. Mind a sport, mind az alkotói tevékenységek sikerélményt okoznak, teljesítés érzését adják. Az alkotás élménye mellett az érzelmi nevelést, a személyiség fejlesztését biztosítja. A sport pedig alkalmas az agresszió legális kielésére is.⁴⁰ Példa volt erre a Jóvá Tett Hely konfliktuskezelő programja, amelynek keretében belül egyik héten karate-edzés, másik héten tematikus csoportfoglalkozás folyt.

³⁷ Kóta, konferencia: Budapest, 2006.02.16-17.

³⁸ Hatvani Erzsébettől elhangzott: Országos Bűnmegelőzési Bizottság ülésén, 2007. március 20-án.

³⁹ Kerezi - Kó i.m. pp. 29.

⁴⁰ Havasi Tibor: A devianciák kezelése a sporttal és a művészetekkel in: Kapócs Imre-Maár Márton - Szabadka Péter (szerk.) Ifjú - kór Budapest, 2001. pp. 440-442.

A reszocializációs szemlélet szorgalmazza az önképzést, a sportolást és a munkát. Ez minden börtönbüntetést helyettesítő szankció, azaz alternatív szankció alkalmazásánál megjelenik. Ugyanis a bűnelkövetők esetében a leghatékonyabb reszocializáció a neveléssel és nem pusztán az izolációval érhető el.⁴¹ A Váltó-sáv Alapítvány munkája során nagy hangsúlyt fektet az oktatásra, a pártfogó felügyelők munkáját a Jóvá Tett Hely hivatott segíteni, leginkább az itt működő csoportfoglalkozások keretében.

A jelenleg rendelkezésre álló adott intézményi feltételek mellett a csoportfoglalkozások zöme a kábítószerrel való visszaélés vétsége esetén pártfogolás alá kerülő fiatalok számára az ügyészség által előírt elterelés. Az elterelés teljesítésére a lakóhelyhez legközelebb eső drogambulancián, illetve szakorvosi rendelőben van lehetőség. Budapesten, a Jóvá Tett Hely Közösségi Foglalkoztatóban elterelésen kívül más csoportos foglalkozások is folynak: jelenleg kommunikációs drámacsoport, valamint indulati kontroll csoport (konfliktuskezelési foglalkozás). Emellett az országban csak Miskolcon működik közösségi foglalkoztató.

A reszocializációt segítő csoportos „terápiák” tehát nem érhetőek el egyformán a fiatalok számára. Ez a különbség ráadásul nem csak a főváros - más település dichotómiájában értelmezhető így. Több pártfogó beszámolt arról, hogy pártfogoltjai gyakran Budapesten belül sem a Jóvá Tett Helyen, hanem lehetőleg saját kerületükben veszik igénybe az elterelést. Ennek oka, hogy sokan közülük nem szívesen járnak a belvárosban, így nem ismerik, nem tudnak ott tájékozódni. Emiatt fontosak lennének azok a klubok is, amelyek biztosítják a szabadidő-eltöltést egyéb, nem kötelezően előírt formáit.

■ KONKLÚZIÓ ÉS JAVASLAT

A Társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájában megfogalmazott prioritások között az intézmények közötti partneri viszony megteremtése⁴² és az intézmények közötti együttműködés⁴³ is megjelenik. Jelen kutatás tapasztalati alapján elmondható, hogy mindezen szándékok a harmadlagos prevencióban tevékenykedőkben is realizálódnak. Emellett az együttműködés és a partnerség a prevenció fontos hatékonysági kérdéseként jelenik meg.

Szintén az elkészült interjúk alapján rajzolódott ki, hogy az együttműködés gátja a civil és az állami szféra közötti szemléletbeli különbség és a „szakmai mozgástér” adottságai. Azonban további vizsgálatra ajánljuk azoknak a mögöttes okoknak feltárását, amik egy-egy szakembert akadályoznak a két szféra közelebb hozásában. A már említett strukturális okok mellett milyen egyéb tényezők játszhatnak szerepet ebben? A szemléletbeli nehézségek ellenére az ún. alternatív szankciók olyan területet jelentenek, amely több szakma illetve intézmény együttműködési lehetőségét teremti meg. Ezek a büntetési formák ugyanis a kontrollt és a segítő funkciót, azaz a reintegrációs szándékot öt-

vözik. Az intézmények közötti együttműködéseknek jól működő gyakorlatát láthatjuk a Jóvá Tett Helyen, a pártfogó felügyelet és néhány civil szervezet által közösen működtetett a csoportfoglalkozás esetében. Mindez nélkülözhetetlen is, hiszen egy-egy életútba való segítő beavatkozás nem hárulhat egy intézményre.

További vizsgálódás tárgyát kell képezniük a kedvező tapasztalatokkal járó együttműködési programoknak, jó gyakorlatoknak, hiszen ezek, illetve a görbüdekenység hátterének megértése a további közös munkát segítik elő.

Kovács Anna

■ FELHASZNÁLT IRODALOM

- Fellegi Borbála: A resztoratív (helyreállító) szemlélet alkalmazása a középiskolai oktatásban – A Zöld Kakas Líceum és a Család, Gyermek, Ifjúság Közhasznú Egyesület együttműködésében elvégzett kísérleti program értékelő tanulmánya <http://www.fellegi.hu/files/ZKtanulmany.doc> pp: 3.
Utolsó letöltés: 2008. február 15.
- Gönczöl Katalin: Devianciák, devianciakontroll, bűnmegelőzési stratégiák in: Gönczöl Katalin–Korinek László–Lévai Miklós (szerk.): Kriminológiai ismeretek bűnözés, bűnözéskontroll Budapest, Corvina, Egyetemi Könyvtár 1999. pp: 127-130.
- Gyertváné Juhász Mária: Fogvatartottak és büntetés-végrehajtási intézetekből szabadulók munkaerő- piaci (re)integrációjának támogatása- konferencia Elhangzott: 2006. 02. 16-17., Budapest
- Hatvani Erzsébet: Hidak a szakmák között – konferencia elhangzott: „Tíz éves az előzet” Rákospalota 2006. november 29.
- Hatvani Erzsébet: Beszámoló az Igazságügyi Hivatal Pártfogó Felügyelői Szolgálat 2006. évi tevékenységéről az szakmai kapcsolatok tükrében elhangzott: Országos Bűnmegelőzési Bizottság ülésén, 2007. márc. 20
- Havasi Tibor: A devianciák kezelése a sporttal és a művészetekkel in: Kapócs Imre–Maár Márton–Szabadka Péter (szerk.) Ifjú – kór 2001. pp. 440-442.
- Herczog Mária (szerk.): Szemtől szemben a problémákkal és a lehetséges megoldásokkal
In: Herczog Mária (szerk.): Megbékélés és jóvátétel. Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról
Budapest 2003. Család Gyermek Ifjúság Kiemelten Közhasznú Egyesület. 2003. pp: 18-19.
- Kerezi Klára–Gosztonyi Géza–Bogschütz Zoltán–Éliás Dávid: Mediáció a pártfogásban Budapesti Szociális Forrásközpont. Budapest, 2002. pp.: 26., 27-31., 37-38.
- Kerezi Klára–Kó József: A pártfogó felügyelet speciális magatartási szabályai Kutatási beszámoló Budapesti Szociális Forrásközpont, Igazságügyi Minisztérium OBmB Titkársága Budapest, 2006. pp: 15., 29., 31.
- Kerezi Klára: Az alternatív büntetések és végrehajtások
in: Gönczöl Katalin–Korinek László–Lévai Miklós (szerk.): Kriminológiai ismeretek bűnözés, bűnözéskontroll Budapest, Corvina, Egyetemi Könyvtár 1996. pp: 383.
- Kerezi Klára: Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. Budapest 2006. pp: 103., 171., 179., 231., 238.
- Kóta Tünde: A pártfogók munkaerő- piaci támogatási lehetőségei; a pártfogók munkája
Fogvatartottak és büntetés- végrehajtási intézetekből szabadulók munkaerő- piaci (re)integrációjának támogatása- konferencia
Elhangzott: 2006. 02. 16-17., Budapest
- Társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája 2003. pp: 15., 31., 35., 38. 42., 81.
- Vigh József: Kriminológiai alapismeretek Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998. pp: 214-216.

41 Vigh i.m. pp. 214.

42 Társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája 2003. pp. 38.

43 Társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája 2003. pp. 31.